

ihsan eyle, binekler bahşet, yüksek mertebeler lutfet, üzgünleri teselli et, eski konumumuzu iade et // Çok lutfet, ihsan ederken sevinçli ve güler yüzlü ol, ihsanlarınla gönüller kazan, zâtına yakın eyle, sevindir, lutfet). Aynı dize bir başka yerde (a.g.e., III, 89), “أقطع” (araziler bahşet) yerine “أن، صن” (lutfunla muamele eyle, himayene al) ve “تفضل” (lutfunla gönülleri hoşnut eyle) yerine “هب، اغفر” (bağış ihşan eyle, bağışla) ifadeleri farklıyla yer alır. İmruülkays: فداد وساد فداد / وقاد فداد وعاد فافضل” (Mal sahibi oldu da cömertçe ihsan etti, reis oldu da bol bol lutfetti // Ordulara kumanda etti de mal, can ve namusları korudu, dönünce de ihsanlarına devam etti).

Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî, bu tür lafız sanatlarının doğal bir akışla icra edilmesini ve anlamı boğmamasını güzelliğin şartı olarak görmüştür (*Miftâhu'l-‘ulûm*, s. 431-432). İbn Münkız, Fahreddin er-Râzî ve Sekkâkî gibi önceki belâgatçılar, tarsî için edebî özellikleri yüksek olan kısa Mekki sûrelerden çokça örnek verdikleri halde Ziyâeddin İbnü'l-Esîr fazlasıyla tekellûf taşıdığından Kur'an'da tarsî örneklerinin bulunmadığını iddia etmiştir (*el-Meseli's-sâ'ir*, I, 357-388). Yahyâ el-Alevî tarsîi kâmil ve nâkıs bölümlerine ayırmış, kafiye / seci ve vezin bakımından benzer öğelerin bir beyitte toplanmasına kâmil, sadece kafiye / seci bakımından benzerlerin birleştirilmesine nâkıs tarsîi demiştir (*et-Tirâzü'l-mütezzammin*, s. 381-382). Ziyâeddin İbnü'l-Esîr yalnız birinci kategoriye tarsîi saymıştır. İbn Ebû'l-İsba' tarsîi secie benzetmiş, Hatîb el-Kazvînî secie dahil etmiş, Mahmûd el-Halebî ile Şehâbeddin Ahmed b. Abdülvehhâb en-Nüveyrî tarsîi dört seci kategorisinden (tasrî, mütevâzî, mutarraf, mütevâzin) biri kabul etmiş, İbnü'l-Bennâ el-Merrâküşî tarsîi muzâraa cinasından saymıştır. Süyûtî münferit bir yaklaşım ortaya koymuş, anlam ilgisini esas alarak ortak noktaya sahip öğelerin birleştirilmesini tarsîi kabul etmiş ve şu âyeti örnek göstermiştir:

”إِنَّ لَكَ أَلَّا تَجُوعَ فِيهَا وَلَا تَعْرِى، وَأَنْتَ لَا تَنْظُمُ فِيهَا“
“ (Senin için orada ne aç ne de çıplak kalma, ne susama ne de güneşte yanma vardır) (Tâhâ 20/118-119). Burada açlık susuzlukla, çıplaklık güneşte kalmakla anlamca daha ilgili görünmesine rağmen açıklıkla çıplaklık hâlî (boş) olma, susuzlukla güneşte kalma yakıcılık noktasında müşterek vasıf taşıdığından bir araya getirilmiştir (*Mu'terekü'l-akrân*, I, 415). Ahmed b. Abdürrezâk et-Tantarânî'nin meşhur kasidesi, aynı vezin ve kafiyede olan öğelerin çokluğu sebebiyle *el-Kaşidetü't-tarsîiyye* adıyla da anılır (bk. et-TANTARÂNİYYE).

BİBLİYOGRAFYA :

Kudâme b. Ca'fer, *Nakdû's-şî'r* (nşr. M. Abdül-mün'im el-Hafâcî), Beyrut, ts. (Dârü'l-kütübü'l-ilmiyye), s. 80-85; Mütenebbî, *Divân* (Ukberî, *et-Tibyân fi şerhi'd-divân* içinde, nşr. Mustafa es-Sekkâ v.dğr.), Beyrut 1397/1978, III, 85, 89; Ebû Hilâl el-Askerî, *Kitâbü's-Şinâ'ateyn* (nşr. Müfîd Kumeyha), Beyrut 1404/1984, s. 416-421; Bâkılânî, *İ'câzü'l-Kur'ân* (nşr. M. Abdül-mün'im el-Hafâcî), Kahire 1370/1951, s. 126-128; İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-‘Ulûde* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1353/1934, II, 25-29; İbn Sinân el-Hafâcî, *Sırrü'l-feşâha*, Beyrut 1402/1982, s. 190-191; Reşîdüddin Vatvât, *Hadâ'iku's-sihr fi dekâ'iki's-şî'r* (nşr. Abbas İkbâl), Tahran, ts. (Matbaa-i Meclis-i Şûrâ), s. 3-5; Fahreddin er-Râzî, *Nihâyetü'l-icâz fi dirâyeti'l-i'câz* (nşr. Bekrî Şeyh Emîn), Beyrut 1985, s. 144; Abdürrahîm b. Ali b. Şis el-Kureşî, *Me'âlimü'l-kitâbe ve me-gânimü'l-işâbe* (nşr. M. Hüseyin Şemseddin), Beyrut 1408/1988, s. 98-99; Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-‘ulûm* (nşr. Naîm Zerzûr), Beyrut 1403/1983, s. 431-432; Ziyâeddin İbnü'l-Esîr, *el-Meseli's-sâ'ir* (nşr. Ahmed Havfî – Bedevî Tabâne), Bağdad 1402/1983, I, 357-388, 397-401; İbn Ebû'l-İsba', *Tahrîrü't-Tahtîr* (nşr. Hifnî M. Şeref), Kahire 1383, s. 305-307; İbnü'n-Nâzım, *el-Mişbâh fi 'ilmi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî' (nşr. Abdülhamîd Hindâvî), Beyrut 1422/ 2001, s. 197; Yahyâ b. Hamza el-Alevî, et-Tirâzü'l-mütezzammin li-esrâri'l-belâga* (nşr. M. Abdüsselâm Şâhin), Beyrut 1415/1995, s. 381-382; İbnü'l-Bennâ el-Merrâküşî, *er-Ravzü'l-merî' fi şinâ'ati'l-bedî'* (nşr. Ridvân b. Şakrûn), Dârülbeyzâ 1985, s. 168-170; Safiyyüddin el-Hillî, *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-bedî'iyye* (nşr. Nesîb Neşâvî), Dimaşk 1403/1983, s. 190-191; İbn Hicce, *Hiżânetü'l-edeb* (nşr. Selâhaddin el-Hevvârî), Beyrut 1426/2006, s. 398-399, 401; Süyûtî, *Mu'terekü'l-akrân fi i'câzi'l-Kur'ân* (nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî), Kahire 1973, I, 415; Abdülganî b. İsmâil en-Nablusî, *Nefehâtü'l-ezhâr*, Beyrut 1404/1984, s. 168-169; Ahmed Matlûb, *Mu'cemü'l-muşâlahâti'l-belâgiyye ve tetavvürühâ*, Beyrut 1996, s. 306-309.

İSMAIL DURMUŞ

TARSUS

Akdeniz bölgesinde
Mersin'e bağlı ilçe merkezi.

Çukurova'nın güneybatısında Toroslar'ın güneyinde düz bir arazi üzerinde bulunur. Tarsus çayı (Cydnos, Berdan) şehrin yakınından geçer. Şehrin adı Hitit tabletlerinde Tarşa, Asur kaynaklarında Tarzi, Grek kaynaklarında Tharsis, Tarz, Tarsi, Tarsos, Arap ve Osmanlı kaynaklarında Tersîs (ترسيس) ve Tarsûs (طرسوس) şeklinde kaydedilir. Kelimenin eski Yunanca'da “ayak tabanı” anlamı taşıdığı, Tarhon veya Baal Tarz gibi ilâhların bu addan geldiği yolunda efsaneler vardır. Tarsus yöresi Eskiçağ'lardan itibaren bir yerleşme alanıdır. Şehrin yakınındaki Gözlükule'de Neolitik döneme ait kalıntılar bulunmuştur. Ancak ne zaman ve nasıl kurulduğu bilinmemektedir. Herakles, Perseus, Triptolemes, Kueliler,

Asurlu Sennacherib (m.ö. 704-681) gibi kuruculardan bahsedilir. Strabon, Argos-lular veya Asurbanipal (Sardanapal), Evliya Çelebi, Nuh'un torunu Tarsus ve Şemseddin Sâmî, Fenikeliler tarafından tesis edildiğini yazar. Bölgenin bilinen en eski sakinleri Hititler'le akraba olan Luviler'dir (m.ö. 2000). Daha sonra Kizzuwatna, Kue, Asur (m.ö. 833), Pers, İskender, Selevki, Mısır, Roma ve Sâsânî (260) hâkimiyetinde kalan Tarsus, Bizans döneminde havârî Saint Pavlus'un buralı olmasından dolayı dinî bir merkez özelliği kazandı. I. Iustinianos'un imar ettirdiği Tarsus, Halife Ömer devrinde 16 (637) yılında İslâm topraklarına katıldı. Belâzürî, Tarsus'un Ebû Ubeyde b. Cerrâh veya onun kumandanlarından Meysera b. Mesrûk tarafından fethedildiğini kaydeder (*Fütüh*, s. 235). Ardından Bizans'ın geri aldığı şehir, İslâm fetihleri karşısında Suriye'yi tahliye etmek zorunda kalan Bizans İmparatoru Herakleios'un müslüman Araplar'ın Anadolu'ya yaptığı akınları önlemek ve arada tampon bir bölge oluşturmak amacıyla Antakya, Misis ve Tarsus arasındaki kaleleri yıktırıp halkını iç kısımlara çekmesi neticesinde boş kaldı. Suriye Valisi Muâviye b. Ebû Süfyân, 25 (646) yılında düzenlediği Anadolu seferinde Antakya-Tarsus arasındaki şehirlere Suriye ve el-Cezîre'den askerî birlikler yerleştirdi. Müslümanlarla Bizanslılar arasında birkaç defa el değiştirdi. Emevîler döneminde Abbas b. Velîd b. Abdülmelik buraya yeniden hâkim oldu (93/712).

Suriye ve el-Cezîre fetihlerinden sonra İslâm devletinin sınırlarının Toroslar'a kadar dayanması ve Toroslar'ın İslâm devletiyle Bizans arasında tabii bir engel oluşturmasının ardından sınırdaki şehirlerin iskân edilmesi ve müstahkem kalelerin inşasıyla ortaya çıkan Sugûr bölgesi, Tarsus'tan başlayıp Adana-Misis-Maraş-Malatya hattını takip ederek doğuya doğru Fırat'a kadar uzanmaktaydı. Sugûr bölgesinin batı ucunu teşkil etmesi bakımından Tarsus, İslâm-Bizans mücadelesinde askerî ve stratejik bir öneme sahipti ve Bizans'a yönelik seferlerde askerî bir üs olarak kullanılmaktaydı. 171 (787) yazında Abbâsî Halifesi Hârûnürreşid'in emriyle Bizans seferine çıkan Herseme b. A'yen aynı zamanda Tarsus'un tahkimiyle de görevlendirildi. Herseme bu görevi Ebû Süleym Ferec el-Hâdim et-Türkî'ye verdi. Şehrin imarı tamamlanınca buraya çeşitli bölgelerden askerî birlikler getirilip yerleştirildi. İlk grup Horasanlı 3000 kişiden oluşmaktaydı. Me'mûn 215 (830) yılında çıktığı Bizans seferinde Bağdat'tan Tarsus'a geldi ve bura-

TARSUS

dan Bizans topraklarına girdi. Bazı kaleleri fethettikten sonra Tarsus'a dönerek birkaç gün kaldı ve kışı geçirmek için Dımaşk'a hareket etti. Ertesi yıl Bizans İmparatoru Theophilos, Toroslar'ı aşır Misis ve Tarsus üzerine yürüdü ve İslâm ordularını mağlûp etti. 216 (831) ve 217 (832) yıllarında Bizans'a karşı iki sefer daha düzenleyen Me'mûn, 833'te büyük bir orduyla çıktığı dördüncü seferinde Tarsus'u üs olarak kullandı. Ancak Bedendûn (Pozantı) suyu yakınlarındaki ordugâhta vefat etti ve Tarsus'ta defnedildi. Tarsus müstahkem surları, nüfusu ve çevresindeki verimli araziyle askerî ve ekonomik açıdan Avâsım ve Sugûr bölgesinin belli başlı şehirlerinden biri haline geldi. Çeşitli yerlerden çok sayıda gönüllü Bizans'a karşı cihad için buraya gelmekteydi. Tarsus'un kapılarından biri Bâbülcihâd adıyla anılmaktaydı. Müslümanlarla Bizans arasında gerçekleşen esir değişimi ve fidyeleşme birçok defa Tarsus'un batısındaki Lamas nehri kenarında yapılmaktaydı.

Halife Mu'temid-Alellah devrinde (870-892) Türk kumandanlarından Yâzmân'ın idaresinde kalan Tarsus bir süre bölgeye hâkim olan Tolunoğulları, İhşîdîler ve Hamdânîler'in egemenliği altına girdi. Bizans'a karşı mücadeleleriyle tanınan Halep Hamdânî Hükümdarı Seyfûddeve zamanında Bizans İmparatoru II. Nikephoros Phokas'ın, kardeşi Leon ve Domestikos Ioannes Çimiskes ile birlikte düzenlediği Çukurova seferinin ardından Tarsus Bizans'ın eline geçti (354/965). Şehrin kapıları yaldızlanarak diğer zafer ganimetleriyle beraber İstanbul'a gönderildi. Camiler yıktırıldı. Hıristiyanlığı kabul etmeyen veya cizye ödemeyenler şehri terketmeye zorlandı. Anadolu Selçuklularının kurucusu I. Süleyman Şah 475'te (1082) Tarsus'u fethettiye de şehir 490'da (1097) Haçlılar tarafından alındı. Daha sonra Tarsus Haçlılar, Bizans ve bölgede hüküm süren Ermeniler arasında el değiştirdi. Memlük Sultanı I. Baybars 664'ten (1266) itibaren bölgeye yönelik akınlar başlattı. Şehir, 761 (1360) yılında Memlükler'in Halep valisi Seyfeddin Begtemür el-Hârizmî tarafından fethedildi. Çukurova'nın fethinde önemli rol oynayan Üçoklar'ın Yüregir, Kınık, Bayındır, Salur, İgdir; Bozoklar'ın Dodurga, Kargın (Karkın) boylarına mensup aşiretler bölgeye yerleşti. Bu aşiretlerin birleşmesiyle Tarsus (Varsak / Farsak) Türkmen birliği oluştu. Tarsus Türkmenleri Kusun / Kosun, Ulaş, Kuştemür, Esenli, Elvanlı, Gökçeli, Orhan Beyli, Ozan ve Gurbet adlı dokuz boydan meydana gelmekteydi. Bunlar konar gö-

çer olup tarım ve hayvancılıkla uğraşıyorlardı.

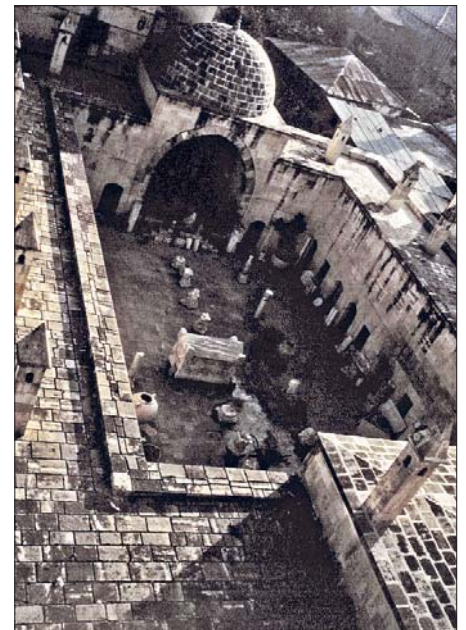
XV. yüzyılda Karamanoğulları ve Memlükler'e bağlı Ramazanoğulları'nın hâkimiyetinde kalan Tarsus 890'da (1485) Karaman Beylerbeyi Karagöz Paşa tarafından Osmanlı idaresine alındı. 891'de (1486) Memlük Emîri Özbek şehri zaptettiye de ertesi yıl Varsak seferinde Atik Ali Paşa'nın eline geçti. Gelirleri Haremeyn'e vakfedildiğinden 896 (1491) antlaşmasıyla Memlükler'e verildi; Yavuz Sultan Selim'in bu devlete son vermesiyle kesin biçimde Osmanlı idaresine girdi (923/1517). Kanûnî Sultan Süleyman döneminde bölgede çıkan Beğce / Yekçe Bey (933/1526) ve Veli Halife (934/1527) isyanlarını Ramazanlı Pîrî Bey bastırdı. Tarsus 1603'te Celâfî, 1833-1840 yılları arasında Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa, 17 Aralık 1918'de Fransız işgaline ve Ermeni çetelerinin zulmüne uğradı. Fransızlar, Ankara Antlaşması'yla 27 Aralık 1921'de şehri boşalttılar.

Başlangıçta bir kale-şehir olan Tarsus daha sonra kaleden dışarıya doğru gelişmiştir. İlk temelini Asurlular'ın attığı kaleyi Herakleios tahrip ettirmiş, 778-779'da Mehdi-Billâh ve 788'de Hârûnürreşid onartmıştır. İstahrî, İbn Havkal, İdrîsî ve Yâkût kalenin çift surlu, Brocquière 1432'de altı kapılı ve hendekli olduğunu yazar. Evliya Çelebi yuvarlak şekilli kalenin çevresinin 5000 adım, çift surlu, hendekli, içinde üç mahalle ve üç kapısı (batıda Bâbülbahr / İskele = Kleopatra, doğuda Adana ve kuzeyde Bağ / Dağ) bulunduğunu, kuzeyinde çevresi 500 adımlık iç kalenin yer aldığını söyler. Kale son olarak 1833'te Mısırlı İbrâhim Paşa tarafından tahrip edilmiştir. Şehirde yapılaşma dinî mekânları merkez almış, doğuda Câmi-i Atîk, batıda Câmiunnûr istikametine doğru gelişme göstermiştir. XVI. yüzyılda şehirde Abdi Halife, Bâb-ı Adana, Bâbü'l-bahr, Bayramlı, Boyacı Ömer, Câmiunnûr, Çereci, Çomak, Debâğhâne, Kazzâzoğlu, Hasan Fakih, Karagündük, Kilise Camii, Kilise Mescid, Mahkeme Mescidi, Mah Paşa, Mestan, Mustafaoglu, Sûfiler, Tahtalı, Tâife-i Gurbetân, Ruhali, Yayla Hacı, Zâviye-i Mencek, Zâviye-i Şeyh Muhiddin, Şeyh Muhiddin Mescidi ve Ermeniyân isimli mahalleler vardı. Bâbülbahr, Câmiunnûr, Tahtalı ve Bâb-ı Adana surların içindeydi. 1880'de şehrin doğusunda Câmi-i Atîk, Tekke, Tabakhâne, Musallâ, Şamlı, Sakızlı, Çataklı, Şâhin, İskeliç, Zorbaz, Çapla; batısında Câmiunnûr, Müftü, Sofular, Hristiyan, Eskiömerli, Yeniömerli, Yenimahalle, Kızıl Murad, Küçük Minare, İncehark adlı mahalleler

bulunuyordu. 1902 salnâmesinde burada yirmi dört mahalle kayıtlıdır.

Şehrin nüfus yapısı hakkındaki ilk bilgiler Osmanlı tahrir kayıtlarında yer alır. Osmanlı idaresine girmesinden iki yıl sonra yapılan ilk tahrirde (925/1519) şehirde 395 hâne, altmış iki mücerret (bekâr) müslüman, on üç hâne hristiyanlardan oluşan nüfusu vardı. Toplam 408 hânedeki tahminî nüfus 2000 dolayındaydı. 930 (1523-24) tarihli kayıtlarda bu nüfus biraz daha artmış, müslüman hâne sayısı 547'ye yükselmiş, hristiyanlar on hâneye inmiştir. Bundan üç yıl sonra nüfusta küçük bir azalma olmuş, fakat 943'te (1536) yine eski durumunu yakalamıştır (670 hâne, 156 mücerret müslüman, yirmi dört hâne, üç mücerret hristiyan). Toplam 3500'e ulaşan tahminî nüfus 1543 ve 1572'de ufak oynamalarla aynı kalmıştır. Tarsus'un XVII ve XVIII. yüzyıllarda bu nüfusu koruduğu anlaşılmaktadır. XVII. yüzyıl ortalarında Evliya Çelebi kale içindeki ev sayısını 300 diye verir ve burada üç mahalle bulunduğunu yazar. XIX. yüzyıla ait nüfus verileri şehirde belirli bir artışa işaret eder. 1831'de 4169 hâne, 1864'te 1391 müslüman hanesi, 271 gayri müslim hanesi tesbit edilmiştir. V. Cuinet 1890'da Tarsus'ta 18.000 kişinin yaşadığını kaydeder. Cumhuriyet'in başlarında (1927 sayımı) 22.058 kişinin yaşadığı Tarsus'un nüfusu ilk defa 1975'te 100.000'i aşmış (102.186), 2000'de

Kubâd Paşa Medresesi – Tarsus

216.382'ye ulaşmış. 2010'da 240.000'e yaklaşmıştır (238.276).

Eskiçağ'lardan Bizans dönemine kadar bir limana sahip olması (denizden gelenebilen nehir limanı) ve ana yol üzerinde bulunması sebebiyle Tarsus bir ticaret ve kültür merkeziydi. Muhtemelen IX-X. yüzyıllarda denizle şehir arasında su yolu oluşturan lagünlerin (Rhegma gölü) toprakla dolmasıyla kara kenti haline gelmiş, XIV. yüzyıldan itibaren ana yoldan uzaklaşmış, Osmanlı devrinde ikinci derecede kervan yolu üzerinde kalmıştır. Fakat Anadolu-Suriye ana yolu sancak sınırları içerisindeki Külek (Gülek) Boğazı'ndan geçtiği için güvenlik bakımından ve idarî açıdan önemini sürdürmüştür. 1886'da açılan Mersin-Adana demiryolu ve son dönemlerde yapılan otoyollar şehre canlılık kazandırmıştır. Osmanlı döneminde dokumacılık, dericilik, boyacılık, alet imalatı, gıda maddeleri vb. sektörlerin faaliyet gösterdiği, birçok çarşı, han ve kervansarayın bulunduğu şehirde günümüzde gıda, inşaat, metal, tekstil, cam, makine sanayii gelişmiştir. Tarsus'ta ayrıca tarım ürünleri, tarım aletleri, makine yedek parçaları, takım tezgâhları, tuğla ve seramik imalâthaneleri ve otomotiv sanayii vardır. Türkiye'de ilk hidroelektrik santral 1902'de Tarsus'ta kurulmuştur. Tarsus'un başka Anadolu şehirlerinde rastlanmayan bir özelliği de 1896 yılında rasat yapmaya başlayan bir meteoroloji istasyonunun bulunmasıdır (Erinç – Berner, VI/12 [1961], s. 100-116).

Tarsus kadim bir merkez olarak önemli tarihî eserlere sahiptir. Bunlardan en önde geleni Câmiunnûr'dur (ulucami). İlk temeli 171'de (787-88) atılmış, 218'de (833) Halife Me'mûn buraya defnedilmiştir. Şit peygamber ve Lokman Hekim'in mezarlarının da burada bulunduğu inanılır. Hristiyan işgalcilerin tahrip ettiği cami 761'

de (1360) onarılacak şekilde yeniden ibadete açılmıştır. 987'de (1579) Ramazanlı III. İbrâhim'in esaslı bir bakım yaptırdığı camiye çeşitli gelirler vakfedilmiştir. 1360'ta Seyfeddin Begtemür'ün kiliseden (Ayasofya) camiye çevirttiği Câmî-i Atîk (Eskicami / Begtemür = Kilise Camii) şehrin önemli eserlerindendir. Kiliseyi camiye 818'de (1415) Ramazanlı Ahmed'in çevirttiği de söylenmektedir. Türkistanlı Abdullah el-Mencûkî'nin kurduğu zâviye de meşhurdur. Vakfiyesi 11 Receb 781'de (23 Ekim 1379) tanzim edilen zâviye (VGMA, *Mucedded Anadolu Defteri*, nr. 600, sıra nr. 347, s. 272-273) Türkistan'dan gelecek olanlara hizmet maksadıyla kurulmuştur. Memlük Sultanı Kansu Gavri'nin yaptırdığı Hz. Dânyâl Türbesi ve türbeye istinaden 1857'de inşa edilen Makâm-ı Şerif Camii, Bilâl-i Habeşî anısına Memlükler'in yaptırdığı türbe, Memlük Sultanı Seyfeddin Çakmak'ın inşa ettirdiği tahmin edilen Çakmakıyye (Debbâğhâne) Medresesi, Ulaşzâde Rüstem'in 1520'li yıllarda şehirde kurduğu medrese ve Hemamik köyündeki cami, Ramazanlı Kubâd Paşa'nın 1550'li yıllarda yaptırdığı medrese, Vezîriâzam Pîri Mehmed Paşa'nın Külek'teki cami, zâviye ve kervansaraydan oluşan külliyesi, Ashâb-ı Kehf mağarası ve Sultan Abdülaziz'in 1873'te inşa ettirdiği cami, Kırkkasık, Kleopatra Kapısı, Roma Hamamı, Donuktaş, Gözlükule, Saint Pavlus Kuyusu yörenin önemli tarihî eserleridir.

Kizzuwatna ve Que'nin başkenti, Pers, Roma ve Bizans dönemlerinde eyalet, müslüman Araplar zamanında Sugûr ve Avâsım bölgesinin Suriye ucunun merkezi olan Tarsus, Memlük idarî teşkilâtında XIV. yüzyılda Şam, XV. yüzyılda Halep'e bağlı niyâbelerdendi. Osmanlılar 923'te (1517) Tarsus'u sancak haline getirerek Arap vilâyetine bağlamış, 928'de (1522) Şam, 932'de (1526) Çukurâbâd, ardından Halep'e da-

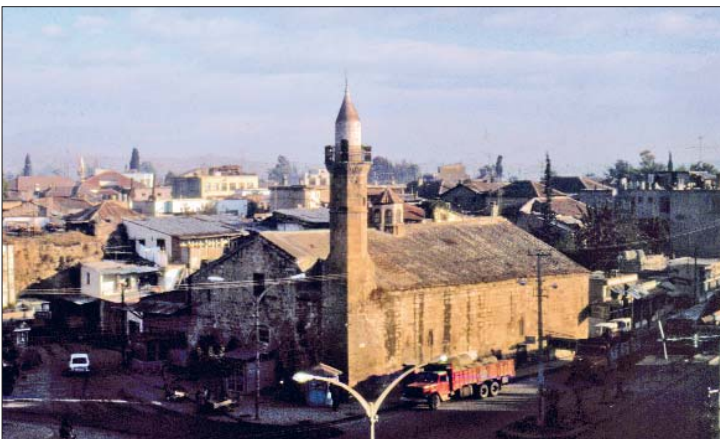
Tarsus'ta Ashâb-ı Kehf mağarasının içinden bir görünüş

hil edilmiştir. Belgelerde Zilhicce 956'da (Aralık 1549) Karaman'a, Rebûlâhîr 966'da (Ocak 1559) Dulkadır'a (Maraş) bağlı gösterilen Tarsus 7 Rebûlevvel 979'da (30 Temmuz 1571) Sis (Kozan), Alâiye ve İçel sancaklarıyla birlikte Kıbrıs'a bağlanmış, 1632'de Adana'ya, 1653'te buranın lağvedilmesiyle tekrar Kıbrıs'a nakledilmiştir. Evliya Çelebi'nin (1671) Adana'ya, Koçi Bey'in Kıbrıs'a bağlı gösterdiği Tarsus 1735'te Adana vilâyetine alınmıştır.

XVI. yüzyılda yaklaşık 5100 km² alanı kaplayan Tarsus sancağı güneydoğuda Seyhan nehri, kuzeyde Toroslar, batıda Alataçayı, güneyde Akdeniz kıyı şeridiyle sınırlıydı ve XVI. yüzyılda merkez, Kusun, Ulaş ve Kuştemür kazalarından oluşuyordu. Bu yüzyılda ortalama 80.000 kişilik bir nüfus potansiyeline sahipti. XVII. yüzyılda Gökçeli ve Elvanlı, XIX. yüzyıl başlarında Namrun, Yelkesi, Külek, 1852'de Mersin'e bağlanmıştır. 1864'te Gökçeli, Elvanlı, Kalınlı birleştirilerek Tarsus'a bağlı Mersin kazası kurulmuş, 1305'te (1887-88) müstakil sancak yapılan Mersin'e dahil edilmiştir. 1880-1902 salnâmelerinde kazaya Namrun, Külek, Ulaş, Tekeli, Kusun ve Kuştemür bağlı gösterilmiştir. XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinde sancağın kırsal kesiminde 12.440 hâne vardı. 1890'da sancağın nüfusu 50.000 dolayındaydı. Tarsus, Cumhuriyet döneminde kaza statüsünde Mersin merkezli İçel vilâyetine dahil edilmiştir (1933).

BİBLİYOGRAFYA :

BA, A.RSK, nr. 121, 1452, 1572; BA, MD, nr. 10, s. 262, hk. 407; nr. 12, s. 413, hk. 811; BA, TD, nr. 69, 229, 450, 969, 998, 1067; BA, KK, nr. 3914; TK, TD, nr. 134, vr. 5^b-9^a; TSMA, nr. D. 9772, vr. 4^a; nr. D. 10057, vr. 5^b-6^a; *Adana Vilâyeti Salnâmesi* (1297), s. 83-84; a.e. (1308), s. 96; a.e. (1312), s. 89-90, 95; a.e. (1320), s. 187; Ksenophon, *Anabasis* (trc. Tanju Gökçöl), İstan-

Tarsus'ta
Eskiçami

TARSUS

bul 1974, s. 20; Strabon, *Coğrafya, Kitap XIV* (trc. Adnan Pekman), İstanbul 1981, s. 55; Belâzûrî, *Fütûh* (Fayda), s. 190, 235 vd.; Taberî, *Târih* (Ebû'l-Fazl), bk. İndeks; İstahrî, *Mesâlik* (de Go-eje), s. 64, 69; İbn Havkal, *Sûretü'l-arz*, s. 183-184; Sem'ânî, *el-Ensâb*, VIII, 231-233; Yâkût, *Mu'cem'ü'l-büldân*, IV, 28-29; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, II, 494-496; IV, 578; VIII, 560-562; Ebû'l-Ferrec, *Târih*, I, 222, 258, 262-264; Bertrandon de la Broquière, *Le voyage d'outremer* (ed. Ch. Schefer), Paris 1892, s. 98-99; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, IX, 329-331; S. Stevenson, *Our Ride Through Asia Minor*, London 1881, s. 135; Cui-net, II, 46; Aff Erzen, *Tarsus Kilavuzu*, İstanbul 1943, s. 3-8; W. M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası* (trc. Mihri Pektaş), İstanbul 1961, s. 427; L. Rother, *Die städte der Çukurova: Adana-Mersin-Tarsus*, Tübingen 1971; Yusuf Akyurt, *Resimli Türk Abideleri, Mersin, Tarsus, Adana Şehirleri*, TTK Ktp., nr. Y/608, XIII, 2-5; Murat Yüksel, *Çukurova'da Türk-İslâm Eserleri ve Kıtabeler*, İstanbul 1990, s. 203-204; Ali Sinan Bilgili, *Osmanlı Döneminde Tarsus Sancağı ve Tarsus Türkmenleri*, Ankara 2001; Ekrem Kâmil, "Hicrî Onuncu-Miladî Onaltıncı Asırda Yürdümüzu Dolaşan Arap Seyyahlarından Gazzi-Mekki Seyahatnâmesi", *Tarih Semineri Dergisi*, I/2, İstanbul 1937, s. 3-90; Fazıla Akbal, "1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'nda İdarî Taksimat ve Nüfus", *TTK Belleten*, XV/60 (1951), s. 623; Sırrı Erinç – Muzafer Bener, "Türkiye'de Uzun Süreli İki Yağış Rasadı: İstanbul ve Tarsus", *İÜ Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, VI/12, İstanbul 1961, s. 100-116; J. D. Bing, "Tarsus: A Forgotten Colony of Lindos", *JNES*, XXX (1971), s. 99-109; C. E. Bosworth, "The City of Tarsus and the Arab-Byzantine Frontiers in Early and Middle Abbasid Times", *Oriens*, XXXIII (1992), s. 268-286; a.mlf., "Tarsus", *El²* (ing.), X, 306-307; *Kāmūsü'l-a'lâm*, IV, 3008-3009; Besim Darkot, "Tarsus", *İA*, XII/1, s. 18-24.

ALİ SINAN BİLGİLİ

TARSÜSİ, Necmeddin

(نجم الدين الطرسوسي)

Ebû İshâk Necmüddin İbrâhîm b. Âli
b. Ahmed et-Tarsûsî
(ö. 758/1357)

Hanefî fakihî.

Aslen Tarsuslu olup 721 (1321) yılında Dimaşk'ın kuzeyinde bir köy olan Mizze'de dünyaya geldi. İbnü't-Tarsûsî diye de anılır. Nuaymî ise 2 Muharrem 720'de (13 Şubat 1320) doğduğunu kaydeder (*ed-Dâris*, I, 623). Dimaşk'ta Arapça, fıkıh ve fıkıh usulü tahsil etti; ayrıca birçok medresede ders veren ve Hanefî kâdilkudâtılığı yapan babası Ebû'l-Hasan İmâdüddin et-Tarsûsî'den fıkıh okudu. Hocaları arasında Ebû'n-Nasr İbnü's-Şirâzî ve Ebû'l-Abbas Şehâbeddin Ahmed b. Ebû Tâlib el-Haccâr'ın adları anılır. Tarsûsî, Dimaşk'ın Mâlikî kadısı Şerefeddin Muhammed b. Ebû Bekir el-Hemdânî'nin tasavvufta kendisinin şeyhi olduğunu belirtir (*Tuhfetü't-*

Türk, s. 84). Zekâsî ve yeteneği sayesinde tahsilini kısa zamanda tamamladı ve 24 Şevval 734'te (28 Haziran 1334) İkbâliyye Medresesi'nde ders vermeye başladı, iki yıl sonra Şibliyye'de müderrislik görevi aldı. 744'te (1343) Dimaşk Hanefî kâdilkudâtı nâibliğine tayin edildi. 746'da (1345) babası kâdilkudâtılığı kendisi lehine bırakınca bu makama asaleten getirildi ve ölümüne kadar bu görevini sürdürdü. Ayrıca Nûriyye, el-Hâtûniyyetü'l-Cevvâniyye, Reyhâniyye ve diğer bazı medreselerde öğretim faaliyetinde bulundu. 4 Şâban 758 (23 Temmuz 1357) tarihinde Dimaşk'ta vefat etti ve Mizze'de defnedildi. Kendisiyle görüşen Safedî yöneticilerin ona büyük saygı duyduklarını, yargı konusunda üstün yetenek sahibi olduğunu ve kadılığı süresince verdiği kararlardan dolayı hiç eleştirilmediğini belirtir.

Eserleri. 1. *Tuhfetü't-Türk fîmâ yecibü en yu'mele fi'l-mülk*. Müellif eserinde öncelikle devlet başkanlığı için Kureyşiliğin şart olmadığını ve Türkler'in devlet yönetimi konusundaki ehliyet ve liyakatini ortaya koymaya çalışmakta, devlet idaresinde Hanefî mezhebinin o zamana kadar siyasî alanda daha çok tercih edilen Şâfiî mezhebine göre daha uygun olduğu fikrini iki mezhebin bazı fikhî meselelerdeki yaklaşımlarını karşılaştırarak savunmaktadır. Müellifin hükümdara nasihat amacıyla kaleme aldığını belirttiği kitap siyasetnâme türünün tipik örneklerinden farklı olup, dört mezhepten birine mensup hâkim tayin ederken hükümdarın koyması gerekli olan kayıtları açıklamakta ve ele aldığı konularda fikhî görüş ve nakillere ağırlık vermektedir. Asri Çubukçu doktora tezinde eserin tenkitli metnini ve Türkçe'ye tercümesini hazırlamış (bk. bibl.), kitap Rıdvân es-Seyyid (Beyrut 1413/1992), Muhammed Hasan Muhammed Hasan İs-

mâil (Beyrut 1416/1995), Fransızca'ya çevirisi ve bir incelemeyle birlikte Muhammed Minasrî (Dimaşk 1997) tarafından neşredilmiştir. 2. *Enfa'u'l-vesâ'il ilâ tah-rîr'l-mesâ'il* (*el-Fetâvâ't-Tarsûsiyye*). Mahkemelerde sıkça görülen meselelerde kadılara kolaylık sağlamak amacıyla derlenmiştir. Mustafa Ali Hafâcî tarafından *el-Fetâvâ't-Tarsûsiyye* adıyla yayımlanan eserle ilgili (Kahire 1344) çeşitli muhtasarlar kaleme alınmıştır (Muhammed b. Hüseyin b. Bayram, *Buğyetü's-sâ'il*; Muhammed b. Muhammed ez-Zührî, *Kifâyetü's-sâ'il*; Sirâceddin İbn Nuceym, *İcâbetü's-sâ'il*; bk. Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 87). 3. *el-Fevâ'idü'l-fıkhiyye* (*el-Fevâ'idü'l-bedriyye*, *el-Fevâ'idü'l-manzûme*). Fûrû-i fıkha dair 1000 beyitlik bir manzumedir (Kayseri Râşid Efendi Ktp., nr. 1367/1; Amasya Beyazıt İl Halk Ktp., nr. 861). Seriyüddin İbnü's-Şihne eseri 400 beyitte özetlemiştir (*Muhtaşarü'l-Fevâ'id*, Süleymaniye Ktp., Giresun, nr. 19). 4. *ez-Zevâ'id 'ale'l-Fevâ'id* (*Ze'îl 'ale'l-Fevâ'idü'l-fıkhiyye*). Tarsûsî'nin bir önceki eserine zeyil niteliğinde küçük bir risâledir (Kayseri Râşid Efendi Ktp., nr. 1367/3; Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 1168/2; Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 951, Yenicami, nr. 1186). 5. *ed-Dürretü's-seniyye fî Şerhi'l-Fevâ'idü'l-fıkhiyye* (Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 2470, Veliyyüddin Efendi, nr. 1168; Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 929, Hekimoğlu, nr. 355, Lâleli, nr. 951; Köprülü Ktp., Mehmed Âsım, nr. 84/1). Nuaymî, Tarsûsî'nin kendi zamanındaki bazı âlimlerin biyografilerine dair verdiği bilgileri bu esere atıfta bulunarak nakleder (*ed-Dâris*, I, 512, 563, 566, 577). 6. *Urcûze fî vefeyâtü'l-a'yân min mezhebi Ebî Hanîfeti'n-Nu'mân*. Eserde Ebû Hanîfe'den başlayarak İbnü't-Türkmânî'ye (ö. 750/1349) kadar olan Hanefî fikhî âlim-

Necmeddin
et-Tarsûsî'nin
ed-Dürretü's-
seniyye adlı
eserinin
ilk iki sayfası
(Beyazıt
Devlet Ktp.,
Veliyyüddin
Efendi,
nr. 1168)

